H. BOLTABOYEV VA D. QURONOVNING ADABIY-NAZARIY QARASHLARI

Ibrohimova Mohlaroyim Iqboljon qizi
Farg‘ona davlat universiteti
Filologiya va tillarni o‘qitish (o‘zbek tili) yo‘nalishi talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada o‘zbek adabiyotshunosligining yirik vakillari Hamidulla Boltaboyev va Dilmurod Quronovning adabiy-nazariy qarashlari qiyosiy yo‘sinda yoritiladi. H. Boltaboyevning Sharq mumtoz poetikasi, adabiy-estetik tafakkur tarixi va nazariy merosni manbalar asosida o‘rganish tamoyili, D. Quronovning esa adabiyot nazariyasini tizimli tushuntirish, badiiy obraz, janr, uslub va badiiy matn tabiatini zamonaviy ilmiy mezonlar asosida talqin etish usuli tahlil qilinadi. Ikki olim qarashlaridagi mushtarak va farqli jihatlar hamda ularning bugungi filologik ta’lim uchun ahamiyati ko‘rsatib beriladi.

Kalit so‘zlar: adabiyot nazariyasi, adabiyotshunoslik, Hamidulla Boltaboyev, Dilmurod Quronov, poetika, badiiy obraz, janr, adabiy-estetik tafakkur, talqin, metodologiya.

Annotation: This article comparatively examines the literary-theoretical views of two prominent Uzbek literary scholars, Hamidulla Boltaboyev and Dilmurod Quronov. Particular attention is paid to Boltaboyev’s study of Eastern classical poetics, the history of literary-aesthetic thought and source-based interpretation of theoretical heritage, as well as Quronov’s systematic explanation of literary theory and his approaches to artistic image, genre, style and the nature of the literary text. The common and distinctive features of their scholarly positions and the significance of these approaches for contemporary philological education are discussed.

Keywords: literary theory, literary studies, Hamidulla Boltaboyev, Dilmurod Quronov, poetics, artistic image, genre, literary-aesthetic thought, interpretation, methodology.

Аннотация: В статье в сравнительном аспекте рассматриваются литературно-теоретические взгляды известных узбекских литературоведов Хамидуллы Болтабоева и Дилмурода Куронова. Анализируются исследования Х. Болтабоева, посвящённые восточной классической поэтике, истории литературно-эстетической мысли и изучению теоретического наследия на основе первоисточников, а также системный подход Д. Куронова к теории литературы, художественному образу, жанру, стилю и природе художественного текста. Выявляются общие и отличительные черты их научных подходов и значение этих взглядов для современного филологического образования.

Ключевые слова: теория литературы, литературоведение, Хамидулла Болтабоев, Дилмурод Куронов, поэтика, художественный образ, жанр, литературно-эстетическая мысль, интерпретация, методология.

Adabiyot nazariyasi badiiy asarni chuqur anglashga xizmat qiladigan muhim ilmiy asosdir. Nazariy bilim asarni faqat mazmuni bilan emas, balki uning obrazlar tizimi, janri, kompozitsiyasi, uslubi va estetik ta’siri bilan birga tushunish imkonini beradi. Shu sababli o‘zbek adabiyotshunosligida nazariy tafakkurning rivojiga hissa qo‘shgan olimlar qarashlarini o‘rganish bugungi filolog talaba uchun ham zarur. Hamidulla Boltaboyev va Dilmurod Quronov ana shunday olimlar sirasiga kiradi. Ularning ilmiy yo‘nalishlari bir-biridan farq qilsa-da, har ikkisi adabiy hodisani tarixiy xotira, nazariy aniqlik va badiiy matnning ichki qonuniyatlari bilan bog‘liq holda tushuntirishga intiladi.

Hamidulla Boltaboyevning adabiy-nazariy qarashlarida tarixiy poetika va manbashunoslik tamoyili yetakchi o‘rin tutadi. Olim Sharq mumtoz adabiyotining nazariy asoslarini bugungi terminlar bilan sodda almashtirish yo‘lidan bormaydi; aksincha, aruz, qofiya, balog‘at, badiiy san’atlar va she’r tanqidiga doir qarashlarning o‘z tarixiy muhitidagi ma’nosini tiklashga harakat qiladi. “Sharq mumtoz poetikasi”da arab, fors va turkiy adabiy muhitdagi poetik risolalar o‘rtasidagi davomiylikka e’tibor qaratilishi shu metodning yorqin ko‘rinishidir. Sharq poetikasida badiiy san’atlarning shakllanishi va nazariy izohlanishi uzoq tarixiy jarayon mahsuli sifatida talqin qilinadi [1. 220].

Boltaboyev qarashlarining yana bir muhim jihati — nazariy tushunchani bevosita manba bilan bog‘lab o‘rganishdir. U mumtoz poetikaga oid qarashlarni alohida atamalar yig‘indisi sifatida emas, balki badiiy tafakkur tizimi sifatida ko‘radi. Masalan, badiiy san’atlar, qofiya va she’riy shakl masalalarini tushuntirishda Atoulloh Husayniy, Abdurahmon Jomiy singari mumtoz nazariyotchilar qarashlariga tayaniladi. “Sharq mumtoz poetikasi”ning badiiy san’atlarga oid qismlarida nazariy tushuncha bilan badiiy misolning yonma-yon qo‘yilishi ham shundan dalolat beradi [1. 262–272]. Bu usul talabani tayyor xulosani qabul qilishga emas, nazariy fikrning qanday manbadan shakllanganini ko‘rishga o‘rgatadi.

H. Boltaboyevning Mahkam Mahmudov bilan hamkorlikda yaratgan “Adabiy-estetik tafakkur tarixi” asari uning nazariy qarashlari ko‘lamini yanada kengroq ko‘rsatadi. Unda adabiy-estetik fikrning qadimgi manbalardan boshlab turli sivilizatsiyalar doirasida shakllanishi kuzatiladi. Jumladan, qadimgi Rim tafakkuri va Seneka maktublaridagi estetik mulohazalarga murojaat qilinishi adabiyot nazariyasini faqat zamonaviy terminlar doirasida emas, uzoq tarixiy jarayon sifatida tushunish zarurligini ko‘rsatadi [2. 201; 2. 213]. Shu jihatdan Boltaboyev uchun nazariya —

adabiyotga tashqaridan qo‘yilgan qoidalar majmui emas, balki asrlar davomida badiiy tajriba bilan birga shakllangan tafakkur tarixidir.

Boltaboyevning ilmiy yo‘nalishida Sharq va G‘arb nazariy merosini qiyosiy ko‘rish ham muhim. Bunda milliy adabiyotshunoslikni jahon ilmiy tafakkuridan ajratib qo‘yish emas, aksincha, uning o‘z ildizlari va umumiy nazariy qonuniyatlarini birgalikda anglash maqsadi seziladi. Olimning tarixiy poetikaga qiziqishi adabiy janr, uslub yoki badiiy vositaning doim bir xil qolmasligini, ularning davr va madaniy muhit ta’sirida o‘zgarib borishini ko‘rsatadi. Bu qarash zamonaviy adabiy hodisalarga ham tarixiy mezon bilan qarash, bugungi yangilikni kechagi tajribadan uzib baholamaslik zarurligini eslatadi.

Dilmurod Quronovning adabiy-nazariy qarashlarida esa tizimlilik va terminologik aniqlik kuchliroq ko‘zga tashlanadi. “Adabiyot nazariyasi asoslari” darsligida adabiyotshunoslikning obyekti, predmeti, maqsad va vazifalari izchil bayon qilinadi. Olim adabiyotshunoslikning vazifasi badiiy adabiyotga oid muammolarni chuqur ilmiy o‘rganish, maqsadi esa chiqarilgan xulosa va umumlashmalar orqali badiiy tafakkur taraqqiyoti hamda kitobxon didiga xizmat qilish ekanini ta’kidlaydi [4. 4–6]. Bu fikr nazariya bilan amaliy mutolaa o‘rtasidagi aloqani yaqqol ko‘rsatadi.

Quronov nazariyasida badiiy obraz markaziy tushunchalardan biridir. U obrazlilikni san’atning o‘ziga xos xususiyati, badiiy obraz vositasida fikrlashni esa adabiyotning spetsifik tafakkur shakli sifatida izohlaydi [4. 88]. Bunday yondashuv badiiy asarni voqelikning oddiy nusxasi sifatida tushunishga yo‘l qo‘ymaydi. Asardagi obraz real hayotdan olingan materialni san’atkorning individual qarashi, hissiyati va estetik maqsadi orqali qayta yaratadi. Shu bois Quronov uchun badiiy tahlil obrazning nimani “bildirishi”ni aytish bilangina tugamaydi; uning qanday yaratilgani va o‘quvchida qanday ma’no uyg‘otishi ham muhim.

Olimning janr masalasiga munosabatida ham tarixiylik va tizimlilik uyg‘unlashadi. D. Quronov janrni bir tur doirasida tarixan shakllanuvchi, nisbatan barqaror poetik strukturaga ega asar tipi sifatida izohlaydi. Biroq janrlar qotib qolgan shakl emas: yangi davr va ijod amaliyoti ularning mazmuniy hamda shakliy xususiyatlariga o‘zgarish kiritib boradi [4. 366–367]. Bu qarash, ayniqsa, zamonaviy adabiyotdagi janrlar aralashuvi va yangi shakllarni tushunishda foydalidir. Talaba janrni faqat ta’rif yodlash orqali emas, uning tarixiy harakatini kuzatish orqali anglaydi.

Quronovning nazariy tafakkuridagi yana bir muhim belgi — ilmiy istilohlarni bir ma’noda va izchil qo‘llashga e’tiboridir. Adabiyot nazariyasida “tur”, “janr”, “janr ko‘rinishi” kabi tushunchalarning bir-biriga aralashib ketishi tahlil qilinib, terminologik birxillikka intilish zarurligi ko‘rsatiladi [4. 366]. Bu talab oddiy ko‘ringani bilan ilmiy yozuv uchun katta ahamiyatga ega. Chunki atama noaniq qo‘llansa, tahlilning o‘zi ham mavhumlashadi. Shu jihatdan Quronov darsliklari

nafaqat nazariy ma’lumot beradi, balki talabaga ilmiy fikrni aniq ifodalash madaniyatini ham o‘rgatadi.

H. Boltaboyev va D. Quronov qarashlarini qiyoslaganda, avvalo, ularni birlashtiradigan umumiy tamoyil ko‘rinadi: har ikkisi adabiyot nazariyasini tayyor qoliplar majmui deb bilmaydi. Boltaboyev nazariy tushunchaning tarixiy ildizini, uning Sharq va jahon tafakkuridagi shakllanish bosqichlarini ochishga intilsa, Quronov shu tushunchalarning zamonaviy adabiyotshunoslik tizimidagi o‘rnini aniqlashtiradi. Biri ko‘proq diaxron, ya’ni tarixiy rivojlanish yo‘nalishida fikr yuritsa, ikkinchisi nazariy kategoriyalarni o‘zaro bog‘langan tizim sifatida tahlil qiladi. Natijada ularning qarashlari bir-birini to‘ldiradi.

Ikki olimning mushtarak jihatlaridan yana biri milliy adabiy tafakkurni umumjahon ilmiy jarayoni bilan bog‘lash istagidir. Boltaboyev Sharq mumtoz poetikasini jahon estetik tafakkuri tarixining ajralmas qismi sifatida ko‘rsatadi. Quronov esa zamonaviy adabiyot nazariyasini yoritishda milliy tajribani xorijiy nazariy qarashlar bilan uyg‘unlashtiradi; uning darsligi ham aynan o‘zbek adabiy-nazariy tafakkuri va xorijdagi ilmiy qarashlarni birgalikda yoritish tamoyiliga qurilgan [4. 2]. Bunday yondashuv o‘zbek adabiyotshunosligini na faqat o‘z ichki an’anasi, balki jahon ilmiy mezonlari bilan ham muloqotda rivojlantirishga xizmat qiladi.

Shu bilan birga, ularning ilmiy uslubida tabiiy farqlar mavjud. Boltaboyev tadqiqotlarida manba, tarixiy hujjat, mumtoz risola va istilohlarning dastlabki ma’nosini tiklashga intilish kuchli. Quronovda esa nazariy hodisani ta’riflash, uni boshqa tushunchalar bilan munosabatda ko‘rsatish va zamonaviy badiiy material yordamida tushuntirish yetakchilik qiladi. Boltaboyev o‘quvchini nazariyaning tarixiga olib kirsa, Quronov nazariy tushunchani bugungi tahlil amaliyotida ishlatishga tayyorlaydi. Bu farq qarama-qarshilik emas, balki adabiyotshunoslikning tarixiy va nazariy yo‘nalishlari o‘rtasidagi tabiiy mehnat taqsimotidir.

Bugungi filologik ta’lim sharoitida bu ikki olim tajribasi alohida ahamiyatga ega. Elektron manbalar, qisqa sharhlar va tayyor izohlar ko‘paygan davrda talaba matnning manbasini tekshirish, atamani aniq qo‘llash va bir nazariy qarashni boshqasi bilan qiyoslash ko‘nikmasiga ega bo‘lishi kerak. Boltaboyevning manbaga sodiqligi bunday ilmiy ehtiyotkorlikni shakllantirsa, Quronovning tizimli darsliklari tushunchalarni mantiqiy bog‘lash va badiiy matnni mustaqil tahlil qilishga yordam beradi. Ayniqsa, filologiya va tillarni o‘qitish yo‘nalishidagi talabalar uchun bu yondashuvlar kelajakdagi adabiyot darslarini mazmunli tashkil etishda muhim metodik tayanch bo‘la oladi. Amaliy mashg‘ulotlarda, masalan, bir mavzuni Boltaboyevning tarixiy manbaga tayangan izohi bilan Quronovning nazariy ta’rifi asosida yonma-yon o‘qish samarali natija beradi. Talaba dastlab istilohning kelib chiqishi va tarixiy qo‘llanishini ko‘radi, keyin shu tushunchaning zamonaviy adabiyot nazariyasidagi vazifasini aniqlaydi. Bunday qiyosiy ish usuli “poetika”, “janr”, “obraz”, “uslub” singari atamalarni

mexanik yodlashdan saqlaydi. Eng muhimi, nazariy bilim badiiy matn bilan bog‘lanadi: o‘quvchi o‘qigan asaridan misol topadi, fikrini dalillaydi va boshqa talqin bilan solishtiradi. Natijada adabiyot darsi faqat tayyor ma’lumotni takrorlash emas, izlanish va munozara maydoniga aylanadi.

Xulosa qilib aytganda, Hamidulla Boltaboyev va Dilmurod Quronovning adabiy-nazariy qarashlari zamonaviy o‘zbek adabiyotshunosligining o‘zaro bog‘liq ikki muhim yo‘nalishini namoyon etadi. Boltaboyev adabiy-estetik tafakkurning tarixiy ildizlarini, Sharq mumtoz poetikasi va nazariy merosning manbaviy asoslarini chuqur o‘rganishga xizmat qilgan bo‘lsa, Quronov adabiyot nazariyasining asosiy kategoriyalarini zamonaviy, tizimli va didaktik jihatdan tushunarli shaklda izohladi. Ularning ilmiy merosini birgalikda o‘rganish talabaning nafaqat nazariy bilimini, balki tarixiy fikrlash, ilmiy dalillash va mustaqil badiiy tahlil ko‘nikmalarini ham rivojlantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Boltaboyev H. Sharq mumtoz poetikasi. – Toshkent: O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi davlat ilmiy nashriyoti, 2008. – 426 b.
2. Boltaboyev H., Mahmudov M. Adabiy-estetik tafakkur tarixi. 1-jild: Qadimgi davr. – Toshkent: Mumtoz so‘z, 2013. – 400 b.
3. Boltaboyev H. Mumtoz so‘z qadri. – Toshkent: Adolat, 2004.
4. Quronov D. Adabiyot nazariyasi asoslari. – Toshkent: Navoiy universiteti; Akademnashr, 2018. – 480 b.
5. Quronov D., Mamajonov Z., Sheraliyeva M. Adabiyotshunoslik lug‘ati. – Toshkent: Akademnashr, 2013. – 408 b.
6. Quronov D. Nazariy qaydlar. – Toshkent: Akademnashr, 2018. – 129 b.
7. Quronov D., Rahmonov B. G‘arb adabiy-tanqidiy tafakkuri tarixi ocherklari. – Toshkent: Fan, 2008. – 264 b.